

PRVA SVETOVNA VOJNA IN NJEN VPLIV NA ŽIVLJENJE CERKVE

Prva svetovna vojna in že čas pred njo je spremenil podobo Evrope in življenja milijonov ljudi. Tako na široko kot so se razpredle napetosti in sovražnosti v prvih dveh desetletjih 20. stoletja, so se le redkokdaj v zgodovini. Po prepričanju najbolj borbeno razpoloženih držav in vladnih garnitur je prišel čas, da poravnajo stare račune ter hkrati na novo začrtajo podobo Evrope in sveta. Če je v katerem času v zgodovini v polni meri veljalo rimsko reklo *si vis pacem para bellum*, potem se je to popolnoma pokazalo v desetletjih pred izbruhom vojnih sovražnosti. Države zaveznice so oblikovale vojaške zveze z vnaprej pripravljenimi strateškimi načrti in cilji. Potrebno je bilo le še izbrati ugoden zgodovinski trenutek, v katerem bi pognali v tek velik vojaški stroj. To se je junija 1914 končno zgodilo na Balkanu, ki je že pred tem veljal za sod smodnika. Narodnostne napetosti, ki so se na tem področju nabirale stoletja, in pokroviteljski odnos, ki so ga do tega področja imele zunanje sile in s tem izražale tudi svoje imperialistične želje, so slednjič pripeljali tako daleč, da so napetosti začeli urejati z vojaškimi sredstvi.

1 RAVNANJE VODSTVA KATOLIŠKE CERKVE

Spričo napetosti, ki so nastajale na mednarodni ravni, sta posebne napore za njihovo zmanjšanje pokazala papeža Pij X. (1904–1914) in Benedikt XV. (1914–1922).¹ Za prvega se je v zgodovini sicer ustalila oznamba »pobožen papež«, za drugega »papež politik«. Njune mirovne pobude so bile številne in zelo različne. Pred začetkom sovražnih spopadov so bile usmerjene v manjšanje napetosti in iskanje poti za njihovo manjšanje z mirnimi sredstvi, po začetku vojne pa so bili izrečene številne pobude za prenehanje spopadov. Ko so se kardinali septembra 1914 zbrali v konklavu, so imeli glede na razmere v svetu pri izbiri novega papeža za pomembno merilo vojno in njene posledice. Tako za kardinale, ki so prihajali iz držav centralnega bloka, kot za tiste iz drugih držav je bil že od začetka med najbolj resnimi kandidati za papeža Giacomo della Chiesa, dolgoletni uslužbenec vatikanskih osrednjih uradov in nazadnje nadškof v Bologni. Mednarodni politični problemi mu niso bili tuji, a je hkrati vedel, da za njihovo reševanje ni bilo veliko alternativ. Zato si je od vsega začetka papeževanja ob izzivih, ki jih je Cerkev prinašala vojna, postavil tri pomembne smernice: stroga nevtralnost (pozneje

¹ Prim. H. Jedin (ur.), *Storia della Chiesa*, vol. X: *La Chiesa nel ventesimo secolo*, Milano 1995, str. 40–52.

se je izrazila kot dosledna nepristranskost); pospeševanje socialno-karitativnih dejavnosti za lajšanje posledic vojne; ter pozivanje k prenehanju sovražnosti, miroljubnemu reševanju nasprotij in delo za spravo. Že v svoji prvi encikliki iz začetka novembra 1914 z naslovom *Ad beatissimi*, ki je bila pravzaprav predstavitev njegovega programa papeževanja, je večkrat pozval voditelje narodov k iskanju sprave; za doseg pravic, ki naj bi bile kršene, so bila na voljo sredstva in poti, boljše od vojne.² Papež in njegovi sodelavci so uporabili različne poti, da so ureničevali te pobude. Takšne korake so ubirali tudi katoličani in njihovi voditelji na krajevni ravni. Pogostokrat se je zdelo, da je bilo vse zaman in da so bile pobude že vnaprej obsojene na neuspeh; v marsikaterem okolju pa papeževe pobude sploh niso smele priti v javnost in postati del stališč krajevnega Cerkev. Res je tudi, da so katoličani in njihova združenja, vsaj v prvih obdobjih vojne, ko so še imela določen političen prostor za izražanje lastnih stališč, največkrat stališča enačili z ravnanjem lastnih držav, ki so ga imeli za dobro in pravično. Papež je prav malo vplival na politično ravnanje katoličanov v deželah, ki jih je prizadela vojna ali so bile povezane z vojnim dogajanjem, kar zadeva posebne probleme, ki jih je prinašala vojna.³ Katoličani ga preprosto niso poslušali, kot že pred njim ne Pija X.

V vojnih razmerah je papež Benedikt XV. skušal izbirati poti in sredstva, ki bi ohranila njegovo lastno izvirno naravo, a bi hkrati prispevala k lajšanju posledic vojnega dogajanja. Med njegovimi številnimi pozivi za prenehanje sovražnosti izstopa pismo voditeljem vojskujočih se narodov, ki ga je razposlal 1. avgusta 1917 in v njem uporabil znano besedno zvezo.⁴ Vojno je imenoval »brezkoristni pokol« ali »klanje brez koristi« (ital. *inutile strage*).⁵ Besedi, s katerima se je papež zapisal v zgodovino, na zgovoren način pokažeta na dramatičnost prve svetovne vojne in na željo papeža, da bi voditelji držav, ki so bile v vojni, prekinili vojaške akcije in odprli poti za miroljubne dogovore. Dve besedi sta v kratkem povzeli življenjske zgodbe toliko ljudi, milijonov vojakov in civilnega prebivalstva, katerih življenja so bila prizadeta v krvavih spopadih, ne da bi pri tem dosegli kakšne pomembne strateške uspehe. Čeprav so bile papeževe besede v omenjenem pozivu dobro premišljene, da bi vsaki državi, ki bi izstopila iz vojne (razen Rusije, ki je že zašla v notranjo zmedo), prinesle vsaj kakšen pozitiven rezultat, so jo vojaške cenzure in države zavrnille, ker so želele doseči mir s pomočjo orožja. Oblasti v posameznih državah so namreč dobro vedele, da so si ljudje želeli miru. Ko je Benedikt XV. govoril o »brezkoristem klanju«, je izražal čutenje mnogih Evropejcev, družin in predvsem vojakov na vojnih

² Prim. *Acta Apostolicae Sedis* 6 (1914), str. 565–581.

³ Prim. H. Jedin (ur.), *Storia della Chiesa*, vol. X: *La Chiesa nel ventesimo secolo*, str. 43.

⁴ Prim. *Acta Apostolicae Sedis* 9 (1917), str. 421–423.

⁵ Takšen je bil tudi naslov tridnevnega mednarodnega znanstvenega posveta v organizaciji več ustanov, ki se je odvijal v Rimu od 15. do 17. oktobra 2014. Med pobudniki zborovanja je bil Papeški svet za zgodovinske vede. Sodelovali so raziskovalci tega obdobja iz 24 držav, od katerih so bile mnoge vpete v vojaški spopad.

poljih. Kot je znano, je bil papežev poziv zavržen, čeprav so tudi vojskujoče se države pohvalile njegovo prizadevanje za mir, kar pa ni prineslo sprememb v njihovem ravnanju. Benedikt XV. s svojo pobudo ni uspel. Zato je od tedaj vso pozornost posvečal skrbi za odpravljanje posledic vojne, to je delu na karitativnem in socialnem področju, čeprav ni prenehal iskati niti drugih možnosti, da bi zaustavil brezkoristno uničevanje človeških življenj in lajšal bedo prizadetih zaradi vojne. Pri tem je večkrat šlo za izmenjavo vojnih ujetnikov, osvoboditev in izmenjavo zaprtih civilistov, prevoze ranjenih in bolnih vojnih ujetnikov v nevtralne dežele, vzpostavljanje poštne službe med vojskujočimi se deželami, posredovanje informacij o vojnih ujetnikih in pogrešanih ter vrsto drugih, ki so bile v tem času tipične dejavnosti v medvojnih razmerah.⁶

Vojna je izbruhnila v Evropi, ki je bila v svojih temeljih krščanska. Intelektualci v obeh taborih so bili prepričani, da je Bog z njimi. Zato ne preseneča dejstvo, da so se našli preučevalci tega časa, ki so povezali vojno in versko pripadnost in v tej luči iskali razlage za dogajanje na frontah in v zaledju. A vendar, če bi nam pogled na dogodke v prvi svetovni vojni lahko pomagal razumeti nespravljalnost instrumentalizacije vere in posvečevanje vojne in nasilja, potem bi lažje razumeli, v kolikšni meri je mogoče reči, da je *historia magistra vitae*. Čeprav so bili možje, ki so se znašli skupaj v bojnih jarkih, utrjenih postojankah ali na bojnih poljih, različni po svojem političnem ali verskem prepričanju, jih je tesno povezovalo mesece in leta trajajoče skupno trpljenje, strahovi, bližina smrti, rane in nečloveški pogoji, v katerih so živeli. V pomembno oporo so jim bili pri tem duhovniki njihove verske skupnosti, ki so v veliki meri z njimi delili vsakodnevne napore in krhkost življenja. Ob novici, da so vojskujoče se strani zavračale papeževe pobude za prenehanje vojaških akcij, pa so se vojaki, do katerih je ta novica prišla, lahko le čudili, koga so njihovi voditelji sploh še pripravljeni poslušati; vojakov prav gotovo ne, to so bili prepričani.

2 CERKEV V AVSTRO-OGRSKI

Katoliška skupnost v Avstro-Ogrski monarhiji je bila ob izbruhu vojnih spopadov še vedno tesno povezana s Habsburško monarhijo in zlasti z njenim vladarjem – do leta 1916 je bil to cesar Franc Jožef I. (vladar od 1848 do 1916) in po tem letu cesar Karel I. (1916–1918, umrl 1922). To je veljalo tudi za katoliško skupnost na Slovenskem. Četudi je prihajalo do napetosti med Cerkvijo in državo, med voditelji Cerkve in uradno državno politiko, ki je bila od srede 19. stoletja dalje vedno bolj liberalna in protikatoliška, je bila vendarle podoba cesarja nosilka zgodovinskih vezi med monarhijo in katoliško Cerkvijo. Cesar

⁶ Prim. H. Jedin (ur.), *Storia della Chiesa*, vol. X: *La Chiesa nel ventesimo secolo*, str. 44; P. Bobič, *V dolini smrtnih senc: vera kot zatočišče slovenskega vojaka*, v: *Velika vojna in Slovenci*, Ljubljana 2005, str. 128–140.

Franc Jožef I. se je vse od nastopa oblasti zavzemal za izboljšanje odnosov s Cerkvijo ter je odpravil vrsto uredb iz predhodnih desetletij, ki so postavljale ovire sicer dobremu sodelovanju. Isti cesar je bil mnenja in ga je večkrat poudaril, da Cerkev ne sme biti dekla, temveč partnerica državi, ki je dajala bistveni prispevek pri povezovanju multietnične države. Pripadnost katoliški skupnosti je bila ena temeljnih in pomembnih skupnih vezi večine državljanov dvojne monarhije. Takšno cesarjevo ravnanje je zadovoljilo predstavnike Cerkve. To pa je bil tudi pomemben razlog, da so ob izbruhu sovražnosti v letu 1914 katoličani v monarhiji podprli ravnanje cesarja in dunajskega dvora.⁷ Voditelji katoliške skupnosti v državi so to pokazali na različne načine in svoje ravnanje usmerjali v skladu s tako postavljenimi izhodišči. Pri tem ne gre spregledati, da so se držali zelo tradicionalnega učenja Cerkve o pravični vojni in o legitimnosti oblasti. »Bog vojske ni naredil, pač pa dopustil, ker se je zadnja leta hitro razširjeval in očitno podpiral upor proti Bogu, naravnost odpad od Boga in z njim vsestranska pokvarjenost narodov in družin. Bog je vojsko dopustil, da bi se zdramili, da bi spregledali posamezniki, narodi in države, ter se vrnili nazaj k Njemu, ki je neskončno pravičen, pa tudi neskončno usmiljen,« je v letu 1916 zapisal ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, ko je iskal vzroke vojne in v luči Božje besede ter cerkvenega učiteljstva skušal najti razlage za grozovitosti, ki so se pokazale po letu in pol bojevanj.⁸ Podobne besede je mogoče najti tudi v spisih drugih škofov.

Seveda bi težko pričakovali, da bi bila stališča škofov drugačna (četudi so jih k temu spodbujali nastopi papeža Benedikta XV.). Če niso hoteli biti osumljeni nezvestobe državi in vladarju ter podpiranja nasprotnikovih ciljev, jim je ostalo le podpiranje »pravičnih ciljev«, ki jih je kot izhodišče predstavljala državna oblast. Toliko manj možnosti so imeli za drugačno ravnanje duhovniki, ki so se znašli pred represivnim aparatom vojske ali krajevnih žandarjev. Že tako so bili duhovniki in tudi kakšen od škofov osumljeni premajhnega patriotizma, podpiranja Srbije in srbofilstva (v nadaljevanju vojne je to prišlo posebej do izraza pri voditelju ljubljanske škofije dr. Antonu Bonaventuri Jegliču).⁹ Nestrpen in nezaupljiv odnos se je pokazal zlasti v prvih mesecih vojne, nadaljeval tudi naprej in so ga na svoji koži še posebej doživljali vojaki slovenske narodnosti, ki so se znašli na najbolj izpostavljenih vojnih položajih.

Poleg družin, iz katerih so pobrali velik del mož in samskih, so posledice vojne čutile cerkvene skupnosti, iz katerih so vpoklicali vrsto duhovnikov, in redovne skupnosti, kjer so bili pod orožje poklicani redovni bratje in tudi neka-

⁷ Prim. celovito obravnavo tega vidika v P. Bobič, *Vojna in vera. Katoliška Cerkev na Slovenskem, 1914–1918*, Celje-Ljubljana 2014.

⁸ *Ljubljanski škofjski list (LŠL)* 1916, št. IV, str. 33.

⁹ Prim. F. Čuček – M. Moll, *Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov. – Priester hinter Gittern. Die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten Geistlichen an ihren Bischof* (Viri 22), Ljubljana 2006.

teri duhovniki. Vojaški duhovniki so delili življenje in težave vojakov v frontnih jarkih in so se vsakodnevno srečevali z njihovimi stiskami; bili so veliko več kot le državni uslužbenci. Duhovniki, ki so ostali v župnijah, so dobili dodatne naloge. Že novembra 1914 je bilo v službi avstro-ogrskih vojaških enot preko 900 duhovnikov. »Čez 900 duhovnikov je sedaj nastavljenih v dušno pomoč našim armadam: nekaj jih je na bojnem polju – v ognjenih vrstah, nekaj po bolnišnicah, lazareti, obvezovališčih itd. Vojaški škof Bjelik je sedaj prosil škofo, naj bi določili nekaj duhovnikov, ki bi oskrbovali dušno pastirstvo ob železnicah na postajah in v vlakih med vojaki, ki se vozijo in so nevarno ranjeni,« je novembra 1914 poročal *Bogoljub*.¹⁰

Posledice vojnega dogajanja so neposredno čutile župnije, tako tiste v zaledju, predvsem na ozemlju ljubljanske in lavantinske (mariborske) škofije, kot župnije v goriški nadškofiji, ki je zajemala tudi območje soške fronte. Prve so morale prevzemati vedno nova bremena za zbiranje sredstev, ki so jih predpisovale vojaške ustanove, ustvarjati vojaškim načrtom naklonjeno javno mnenje in miriti nezadovoljstvo ljudi. S solznimi očmi so se morale posloviti od cerkvenih zvonov, ki so jih v zvonike postavljali z velikimi osebnimi žrtvami. Izgubile so vse prihranke, s katerimi so vzdrževale cerkvene in karitativne dejavnosti. Župnije goriške nadškofije pa so bile pod direktnim vojaškim ognjem in so na koncu ostale z razrušenimi cerkvami ter drugimi poslopji, množico beguncev brez domov in pomanjkanjem osnovnih sredstev za nadaljevanje življenja.

3 OBLETNICA ZAČETKA VOJNE

Ob spominjanju stoletnice začetka prve svetovne vojne so bili v mnogih okoljih pripravljeni dogodki, ki so obeležili to obletnico. Izšla je vrsta znanstvenih del, ki so na novo osvetlila posamezne razsežnosti dogajanja v vojnih vrstah in v zaledju. V državah iz obeh taborov so pripravili znanstvena srečanja, ki so pod različnimi vidiki pogledala na čas, ki ga mnogi obravnavajo kot pravi zaključek 19. stoletja in odprtje novega, dvajsetega stoletja. Sto let po »brezkoristem klanju« so zgodovinarji, potomci vojakov iz svetovne vojne, dobili novo priložnost, da so pogledali v dramatično zgodovinsko dobo, ki je trajno zaznamovala 20. stoletje. Znanstveni posveti so bili priložnost, da so raziskovalci predstavili poglede vojskujočih se držav in kako so tisti čas doživljali njihovi prebivalci, hkrati pa tudi kako/če so bile sprejete v posameznih okoljih mirovne pobude papeža in Svetega sedeža. Ker so bili v dogajanje vpleteni tako katoličani, ti res v večini, kot protestanti in tudi pravoslavni kristjani, so bila srečanja zaznamovana tudi v tej luči. Pogledu katoličanov je dajalo okvir ravnanje papeža Benedikta XV., v tem času sicer brez lastnega ozemlja in po vstopu Italije

¹⁰ *Bogoljub* 1914, št. 11, str. 376.

v vojno sredi ozemlja vojskujoče se države.¹¹ Njegove besede o »brezkoristnem pokolu« so najbolj označile značaj vojne in razloge za njegovo ravnanje, s katerim je želel preprečiti nadaljevanje vojne.

To potrjuje vrsta drugih razsežnosti, ki so se pokazale v nadaljevanju. Pojavili so se različni nacionalizmi, levi in desni totalitarizmi, etnična čiščenja v nacionalnih državah, protisemitska gibanja, ki so iskala grešne kozle, navsezadnje pa je prišla še vojna 1939–45, ki je bila tudi sad mirovnih sporazumov po prvi vojni in preveč enostranskih odločitev, ki jih je narekovala želja po maščevanju in vsiljevanju lastnih meril. Vojna je nakazala poti množičnega uničevanja (in novih sredstev za doseg tega cilja), uničevanja mest in drugih naselij, genocidov (npr. nad Armenci, pri katerem se je navdihoval Hitler); moderni čas in moderni dosežki so stopili v službo smrti in uničevanja človeških življenj.

Seveda ob pogledu na začetek prve svetovne vojne z razdalje stotih let mnogi ne sprejemajo ocene papeža Benedikta XV. in so do njegovih nastopov kritični. Po njihovem mnenju trditev papeža navaja k oceni, da je bila vojna od 1914 do 1918 le nesmiselni pokol, absurdni dogodek, brezsmiseln samomor Evrope. Potrebno bi bilo dodati, pravijo papeževi kritiki, razsežnost praznovanja, patriotičnih čutenj, nacionalnih dosežkov, vojaških zmag ter dosežkov (bombardiranja, razvoj letalstva, vojne pline, podmornice, tanke ipd.). Povedati bi bilo treba, da je bila svetovna vojna velik in prelomen dogodek, ki je spremenil zgodovino ne le posameznikov, temveč tudi celih narodov. Da je torej pospešila ljubezen do domovine, da je naznanila moderno dobo, da so v politiko stopile množice, da so bile rojene številne narodne države, da je prišlo do revolucij, da je vojna povzročila propad več anahronističnih imperijev, da je mnoge evropske narode podučila o Darwinovem boju za preživetje (da je tvoja smrt moje življenje). Vidik odločilnega pomena za nadaljnji razvoj je treba videti tudi pri analizi posledic prve svetovne vojne za slovensko narodno zgodovino.

Na naslednjih straneh objavljene razprave želijo opozoriti na nekatere pomembne razsežnosti vojnega dogajanja na Slovenskem. Predvsem se ustavijo na posledicah, ki jih je vojni čas prinesel v ravnanje Cerkve, posebej vpliv vojne na vsakodnevni utrip cerkvenih skupnosti v škofijah, kjer je bilo prebivalstvo v večini slovensko. Razprave orišejo posledice vojne za delovanje duhovnikov in odmeve, ki jih je vojna pustila v poročilih škofov omenjenih škofij osrednjim cerkvenim uradom v Rimu.

Napovedane so prireditve, ki bodo preučile pomen in ozadje papeževe mirovne pobude v letu 1917, in pričakovati je, da se bodo podobna srečanja zvrstila tudi v letu 2018, ko se bo Evropa spominjala stoletnice konca vojne.

prof. dr. Bogdan Kolar, urednik

¹¹ Prim. M. Lätzel, *Benedikt XV. und der Erste Weltkrieg*, v: *Christ in der Gegenwart* 60 (2014), šte. 13, str. 137–138.